

ISVW Summer School 2022

Het grote landschap kent geen grenzen

Kun je zo schrijven dat het woord bos samenvalt met het bos dat bestaat buiten het woord, met dat waar het woord naar verwijst? Ja, dat kan, zegt Vos. Hoe? Door je tijdens het schrijven te ontdoen van het bos, en je er op hetzelfde moment door te laten vervullen. Zodra dat lukt, is er geen sprake meer van een bos, net zomin als dat er sprake is van een schrijver. En het bos? Waar is het bos gebleven? Vos lacht, het is voor het eerst dat ik hem hoor lachen. Er is niet iets anders, zegt hij. (Uit: *Zwerfdagboek*, in-woording)

In deze cursus leer je hoe je vanuit een taoïstisch perspectief naar landschap kunt kijken, en wat deze zienswijze betekent voor het verbeelden van landschap in (schilder)kunst en poëzie. Je maakt kennis met een aantal belangrijke ideeën uit de klassieke Chinese kunstfilosofie en -landschapspoëzie. En je verwerft verschillende creatieve technieken om zelf landschapsgedichten te kunnen schrijven.

Programma

Dag 1. Perspectieven op landschap

Landschap wordt in de Van Dale omschreven als *omgeving zoals de mens die waarneemt*. Sinds het begrip halverwege de zestiende eeuw in Europa zijn intrede deed, is de definitie ervan niet veranderd. Landschap wordt beschouwd als een deel van het land dat zich presenteert aan het oog van een waarnemer. In China wordt landschap gezien als een correlatie tussen 'berg' en 'water'. Er is geen sprake van een waarnemer; landschap betreft het eindeloze spel van interacties tussen contrasterende factoren (hoog-laag; massief-fluide; ondoorzichtig-transparant). Vandaag maken we kennis met beide perspectieven op landschap.

Wat betekent het Chinese perspectief op landschap voor het verbeelden ervan? Tijdens het creatieve schrijven zullen we een eerste voorlopig antwoord op die vraag op een praktische manier verkennen.

Dag 2. Verbeelden van landschap

Klassieke Chinese landschapsschilders schilderen landschap in een toestand van *transitie* (van dag naar nacht, licht naar donker, mooi weer naar slecht weer...). Ze benaderen landschap niet als 'iets' wat *is*, als een op zichzelf staand 'object', maar als een wereld die zich onophoudelijk beweegt tussen *er is* (vorm) en *er is niet* (leegte). Het aanwezige en afwezige veronderstellen elkaar. Onder de noemer Dao wijst Laozi op een conditie van de werkelijkheid die nog niet in de greep is van het onderscheid. Laozi voert ons terug naar een plek waar het denken nog niet is afgebogen naar de ontologische vraag naar het *zijn* van de dingen. Vandaag bespreken we de betekenis van Laozi's wereldbenadering voor het denken over landschap en de manier waarop Chinese schilders bij het verbeelden ervan te werk gingen.

's Morgens oefeningen om het creatieve schrijfproces te stimuleren. 's Middags leren we om met een zwervende blik naar landschap te kijken. 's Avonds bekijken we een documentaire over Fabienne Verdier, een Franse kunstenaar die tien jaar bij een taoïstische meester in de schilderkunst in de leer is geweest.

Dag 3. Verdichten van landschap

Taal is bij uitstek onderscheidend. Of in de woorden van Zhuangzi: 'Spreek ik niet, dan is er eenheid. Eenheid en spreken zijn niet één. Spreken en eenheid zijn niet één'. Als dat zo is, kunnen we met poëzie dan wel een ongedeelde ervaring van landschap oproepen? Staan de woorden een dergelijke ervaring niet in de weg? Vandaag aandacht voor de taal filosofie van Zhuangzi. Daarnaast bespreken we hoe klassieke Chinese dichters bij het verbeelden van landschap te werk gingen en staan we stil bij de werking van dichtkunst in het algemeen.

Vandaag bij het creatieve schrijven aandacht voor klank en ritme. 's Middags schrijven we een klassiek Chinees landschapsgedicht. 's Avonds oefenen we in het bos met het oproepen van 'de blaasmuziek van de Hemel' (Zhuangzi).

Dag 4. Naar een poëtica van landschap

De moderne Europese (schilder)kunst heeft onder invloed van het kubisme het idee van het 'voltooide' kunstwerk opgegeven. Het voltooiën van een doek is volgens Picasso vergelijkbaar met het afmaken van een mens: het doodt het schilderij. Laozi wees er tweeënhalfduizend geleden al op dat de waarde van het 'niet-voltooide' werk, van het (kunst)werk dat nog niet 'bepaald' is, ligt in de mogelijkheid om te 'blijven ontstaan'. Het gaat erom een (kunst)werk te maken dat 'blijft reiken' naar zijn 'voltooiing'. Hoe ziet zo'n (dicht)kunstwerk eruit? En hoe komt het tot

stand? Over die laatste vraag laten we vandaag vooral de revolutionaire schilder Shitao aan het woord. Volgens hem richt de ware kunstenaar zich niet op de uiterlijke vorm maar op de innerlijke natuur van de verschijnselen; en die schildert hij in *one-stroke*.

Vandaag maken we kennis met een aantal technieken die van belang zijn bij het schrijven van poëzie. En we gaan aan het werk met een methode die is afgeleid van de taoïstische schilderkunst: de 'one-pen-stroke method'. 's Avonds bespreken we teksten en beelden uit *Zwerfdagboek*, een door het taoïsme geïnspireerd project over het verbeelden van landschap

Dag 5. Landschap als poëzie

Hoe klinkt het landschap in de poëzie? Hoe klinkt het landschap *als* poëzie? Vandaag het bos als landschap in 'tienduizend stemmen'. Ter afsluiting van de cursus blikken we terug op de afgelopen week.

De cursus bestaat voor een groot deel uit lezingen over taoïstische landschaps- en kunstfilosofie, en oefeningen in creatief schrijven. Daarnaast vinden er kijk- en stilte-oefeningen plaats in het bos, bekijken we een documentaire over een kunstenaar die tien jaar bij een taoïstische meester in de schilderkunst in de leer is geweest, en bestuderen en bespreken we gezamenlijk (klassieke Chinese) landschapskunst en -poëzie.

Docenten

Han Leeferink studeerde onderwijskunde in Nijmegen en promoveerde in 2016 aan de TU/e op een proefschrift over het leren van aanstaande leraren in de praktijk. In 2017 werd hij benoemd tot zenleraar. Momenteel schrijft hij proza en poëzie. Tevens verzorgt hij

schrijfcursussen. Daartoe rondde hij in 2019 de Academie voor Schrijfdocenten af. Van zijn hand verscheen *Leegte als bron van handelen* (ZCDB, 2017). Samen met Puck Willaarts publiceerde hij een aantal teksten en beelden uit *Zwerfdagboek*, een door het taoïsme geïnspireerd project over het verbeelden van landschap (Deus Ex Machina, 177, 2021).

Jan Flaming studeerde filosofie in Groningen, Amsterdam, Keulen en Berkeley. In 1994 richtte hij het Filosofisch Bureau Ataraxia op. Sindsdien werkt hij als docent, trainer en gespreksleider. Hij geeft trainingen in morele oordeelsvorming aan o.a. organisatieadviseurs, artsen, en medewerkers van de openbare ministeries. Samen met Hans Baaijens publiceerde hij *Oosterse denkers in de polder* (ISVW, 2012).